

TIJORAT BANKLARINI SOLIQQA TORTISHNING O'ZIGA XUSUSIYATLARINI O'RGANISH

Mamatqulov Dostonbek Saidjon o'g'li

Bank-moliya akademiyasi magistranti

Kirish: Bank foydasining o'sib borishiga ta'sir qiladigan bir necha xil omillar mavjud bo'lib, bular: bankning rentabelligi, vaqtincha bo'sh mablag'larning samarali ishlatilishi, turli xil pullik xizmatlar ko'rsatish doirasini (faktoring, lizing xizmatlari va h.k.) kengaytirish, foyda keltirmaydigan aktivlarni kamaytirish, foyda keltiruvchi aktivlarni ko'paytirish va boshqa omillar hisoblanadi. Iqtisodiy rivojlanish bosqichida tijorat banklarining asosiy ish tamoyillaridan biriyuqori darajada foyda olishga qaratilgan bo'ladi. Banklarning faoliyati doimo foyda ko'rish bilan bog'liq bo'lmasdan, ular faoliyatida zarar ko'rish ehtimoli ham uchrab turishi mumkin. Banklar faoliyati ijobiy bo'lgan hollarda, ularning foyda olish va salbiy faoliyat natijasida, banklarning zarar ko'rish ehtimoli yuqori darajada bo'ladi. Yuqorida aytilgan foyda keltiruvchi rezervlarni amalda tatbiq qilish jarayonida, bankning ish faoliyati iqtisodiy jihatdan risk (zarar ko'rish ehtimoli) bilan bog'liq bo'ladi.

Bugungi kunda tijorat banklari faoliyatini soliqqa tortishning o'ziga xos xususiyatlari quyidagilar bilan xarakterlanadi: keng ko'lamdagi soliq chegirmalaridan keng foydalanish (kreditlar bo'yicha ehtimoliy yo'qotishlarga rezervlar, foyda bazasini ko'rilgan zararlar summasiga kamaytirish va boshqalar), foizli daromad olish bilan bog'liq foizli xarajatlar bo'yicha cheklovsiz chegirmalarni taqdim etilishi, bank faoliyati bilan bog'liq asosiy operatsiyalarni QQS to'lashdan ozod qilinishi. Global moliyaviy inqirozni kelib chiqish sabablari va uning oqibatlarini bartaraf etishda bank sektorini tartibga solish va soliqqa tortish o'rtasidagi mavjud bo'lgan muammolarni ko'rsatib berdi.

O'zbekiston tijorat banklari yangi tahrirda tasdiqlangan Soliq kodeksida yirik soliq to'lovchilar toifasiga kiritilgan bo'lib, jumladan, tijorat banklari yirik soliq to'lovchilar toifasiga kiritilganligi hamda ularning alohida bo'linmalari hisobga olinib, Soliq kodeksining 20-moddasiga asosan banklar (Bosh bank) markazlashgan holda soliq hisobotini taqdim etishi va belgilangan tartibda soliqlarni (yig'implarni) to'lashi qayd etilgan.

Bizga ma'lumki dunyoning yetakchi iqtisodiyotiga ega AQSh, Kanada, Germaniya, Shveytsariya mamlakatlarda faoliyat yuritayotgan tijorat banklariga soliq solish tizimini tahlil qilish muhim ahamiyatga ega. Umuman olganda barcha soliq to'lovchilar uchun, ularning faoliyatining o'ziga xos xususiyatlaridan qat'iy nazar, soliqqa tortish umumiy normativ-huquqiy hujjatlar bilan tartibga solinadi, ular qonunlar, qoidalar, ko'rsatmalar, ko'rsatmalar shaklida alohida davlat organlarining qarorlari bo'lishi mumkin. Shu bilan birga, bir qator soliqlar bo'yicha moliya institutlarining soliq solinadigan bazasini aniqlash muhim aniqlashtirishni talab qiladi. Birinchi navbatda, daromad solig'iga tegishli bo'lgan alohida holatlar

aniqlashtirish kerak. Avvalambor tijorat banklarini soliqqa tortish davlatning ichki qonunlari asosida hosil bo'ladi. Davlatning tijorat banklariga soliq solish tizimini tahlil qilishdan oldin umumiy soliq tizmi haqida tasavvurga ega bo'lish lozim¹.

Texnologiyani qo'llash orqali Germaniya soliqlarni hisoblash va undirish jarayonlarini soddalashtirib, umumiy soliq qonunchiligini yaxshilashga muvaffaq bo'ldi. Kanada soliqlarni hisoblash va undirishning samarali usullarini ham namoyish etadi. U o'z bank sektori uchun tushunarli va aniq soliq yo'riqnomalarini taklif qiladi, chalkashliklarni kamaytiradi va qonunbuzarlik holatlarini kamaytiradi. Kanada soliq organi, shuningdek, banklarning soliq majburiyatlarini bajarishini ta'minlash uchun muntazam audit o'tkazish zarurligini ta'kidlaydi².

Ma'lumki tijorat bankining iqtisodiy faoliyati bu kredit tashkilotining turli darajadagi boshqaruvi bilan bog'liq bo'lsada, pirovardida mijozlarning bank xizmatlariga bo'lgan ehtiyojini ta'minlashga qaratiladi. Dastlab banklarning faoliyatiga soliqlarning ta'siri, ushbu soliq turlarining turli xususiyatli ekanligida namoyon bo'ladi. Shu maqsadda banklarning iqtisodiy faoliyati bilan bog'liq qarorlarini qabul qilishdan oldin mazkur qarorlar bo'yicha soliq oqibatlarini ta'sirini tahlil qilishga ham e'tibor qaratish lozim.

Tijorat banklarining ham boshqa xo'jalik yurituvchi sub'ektlar kabi asosiy maqsadi foyda olish bo'lib, bunga asosan xarajatlarni kamaytirish, daromadlarning manbalarini muntazam izlab topish orqali erishiladi. Tijorat banklarining soliqlarni o'z vaqtida to'lashi, ularga doir penyalarni kelib chiqishini oldini olib bu - moliyaviy intizomga rioya etilishidan xulosa beradi. Yuqorida ta'kidlanganidek, istiqbolli boshqaruv qarorlarini qabul qilish uchun banklar ham xo'jalik yurituvchi sub'ektlar kabi soliq oqibatlari bo'yicha yechim va unga yondashuvlarni tahlil etishi zarur. Chunki tijorat banklari tomonidan to'lanadigan foyda solig'i ham ularning iqtisodiy faoliyatiga bevosita ta'sir qiladi.

Soliq solinadigan daromad toifalari: Tijorat banklarini daromadidan soliqqa tortiladiganlari quyidagilar, tovarlar, ishlar, xizmatlar, foizlar, dividendlar, yalpi royalti, yalpi ijara haqi va kapital o'sishidan tushgan daromatlarga soliq solinadi. Davlat nuqtai nazaridan ushbu manbalar bankning soliqqa tortiladigan daromadlar sirasiga kiradi. Agar Tijorat banki mahalliy kompaniya bo'lsa unda kompaniyalarning ishidan olingan dividendlar qisman soliqqa tortiladi Tijorat bankini soliq to'lashdan ozod qilingan daromadlari quyidagi holatda bo'lsa : masalan, qonun talablariga javob beradigan davlat va munitsipal obligatsiyalar bo'yicha olingan foizlarni va korporatsiyaning 80% dan ko'prog'iga egalik qiladigan bo'lsa, korporatsiya tomonidan sho'ba korxonadan olingan dividendlarni ko'rsatadi.

¹ Yermoshina T.V., Uvarova I.A. Стимулирование инвестиционной деятельности коммерческих банков через систему налогообложения // Kontentus. 2013 y. -No4. -19-24 b.

² Toshmatov Sh. Tijorat banklarini soliqqa tortish xususiyatlari // Soliq solish va buxgalteriya hisobi. – Toshkent, 2014. -No 12. –6 b.

sho'ba korxonada va konsolidatsiyalangan guruhning bir qismi sifatida hisoblanib daromadning shu turiga olinishi kerak bo'lgan soliqdan ozod qilinadi³.

Tijorat banklarini ya'ni quyidagi holatda daromad soliqlari kamaytiriladi ya'ni tijorat banklari banklar boshqa ixtisoslashgan moliya institutlari va sug'urta kompaniyalari bilan birgalikda kechiktiriladigan qarzlarni uchun zaxira yaratish imkoniyatiga ega ekanligi ta'kidlangan.

Tijorat banklarining iqtisodiy faoliyatiga foyda solig'ining ta'sirini quyidagi holatlar namoyon bo'lishi orqali kuzatish mumkin:

- bank xizmatlarining narxining oshishi;
- bank xizmatlari taklifining hajmining kamayishi;
- bankning iqtisodiy ko'rsatkichlarining nobarqarorligini yuzaga kelishi;
- investitsion va kreditlash imkoniyatlarining kamayishi;
- xodimlarining faoliyatini rag'batlantirishning susayishi;
- sof foydaning kamayishi;
- xarajatlarni kamaytirish maqsadida foydani oshirishning turli imkoniyatlarini izlash;
- bank mahsulotlarining realizatsiya qilish hajmini oshirish maqsadida ularning miqdor va sifatiga e'tibor qaratish;
- banklarning iqtisodiy ko'rsatkichlarini barqarorligini ta'minlanishi;
- boshqaruv samaradorligini yaxshilanishi;
- foydani oshirish maqsadida resurslardan foydalanish samaradorligini oshirish;
- sof foyda miqdorining o'sishi⁴.

Demak banklarning iqtisodiy faoliyatining samaradorligini oshirish maqsadida soliqlarning ta'sirini tizimli ravishda tahlil qilish zarur.

Tijorat banklar to'laydigan soliqlarning bevosita ta'siri foyda solig'i to'langunga qadar moliyaviy natijani shakllantirish bilan bog'liq, chunki banklar to'laydigan soliqlar operatsion xarajatlar tarkibiga tegishli hisoblanadi. Dastlab ular foyda solig'i to'langunga qadar moliyaviy natijani shakllantirishga ta'sir (foyda solig'idan tashqari) etsa, hisobot davridagi sof foyda (zarar)ni shakllantirishga foyda solig'i bevosita ta'sir etadi. Mazkur holatda foyda solig'ining pirovard moliyaviy natijani shakllantirishda muhim ahamiyati ko'rinadi.

Ammo soliqlarni tijorat banklarning daromadlarini shakllantirishga ta'siri nuqtai nazaridan quyidagicha guruhlash mumkin:

- Doimiy ta'sir etuvchi soliqlar;
- O'zgaruvchan ta'sir etuvchi soliqlar.

Doimiy va o'zgaruvchan ta'sir etuvchi soliqlarning iqtisodiy mohiyati quyidagicha ifodalanishi mumkin.: tijorat banklarida moliyaviy ko'rsatkichlarning

³ Abdullayev. A. Soliq imtiyozlarining banklar resurs bazasini oshirishdagi ahamiyati // Bozor, pul va kredit. – Toshkent, 2022. -No 9. –48 b.

⁴ B.O. Otajonov, G.B. Bababekova, I.S. Musaxonzoda. «Banklarda iqtisodiy tahlil» - T.: «IQTISODIYOT», 2020. - 118 bet.

yaxshilanishi o'zgaruvchan soliqlarning miqdoriga oshishiga olib keladi, ammo moliyaviy ko'rsatkichlarga bog'liq bo'lmagan doimiy ta'sir etuvchi soliqlar miqdori mohiyatan o'zgarmaydi.

Binobarin, mazkur soliqni amalga oshirilishi banklarni faoliyatiga bevosita ta'sir etmaydi, chunki MFS aslida iqtisodiy rentaga soliq sifatida, bank faoliyatini o'zgartirmagan xolda uni hajmini qisqartirishga olib keladi.

Xulosa

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, O'zbekiston uchun tijorat banklarini soliqqa tortish va undirishni takomillashtirish bo'yicha ko'p qirrali yondashuvni joriy etish zarur. Birinchidan, qoidalarining aniqligi juda muhimdir. Aniq, izchil soliq qonunlari noaniqliklarni kamaytiradi va ularga rioya qilishni oshiradi.

Ikkinchidan, soliq yig'ishni raqamlashtirishga ustuvor ahamiyat berish kerak. Germaniyaning elektron soliq hisobotiga o'xshash tizimni joriy etish jarayoni yanada samaraliroq qilish va xatolarni kamaytirish imkonini beradi.

Tijorat banklarida foyda solig'ini hisoblash va undirish mamlakat moliya tizimining murakkab, ammo hal qiluvchi jihati hisoblanadi. O'zbekiston ilg'or xalqaro tajribalarni o'rganish orqali bank sohasida soliq amaliyotini sezilarli darajada yaxshilashi mumkin. Aniq reglamentlar, raqamlashtirish va kooperativ muvofiqlik yondashuvining kombinatsiyasi bu borada muhim qadam bo'lishi mumkin.

Bank sektoridagi foyda va ish haqiga qo'llaniladigan MFS ko'p jihatdan QQS xarakteriga ega bo'lib, biroq soliq yukini mijozlarga o'tkazish ehtimoligi juda kam hisoblanadi. Soliq bazasi sifatida belgilangan yuqori daromadlilik darajasi chegarasidan yuqori bo'lgani foyda va yuqori mukofot oluvchi boshqaruv xodimlarini daromadi qamarab olgan MFS-3 modeli moliyaviy sektordagi ortiqcha daromadni soliqqa aylanishini ta'minlaydi. MFS samaradorligini oshirishga, soliqlarni to'lanishi bilan bog'liq risklarni pasaytirishda, ikki yoqlama soliq solishni oldini olish uchun tegishli tadbirlarni ehtiyotkorlik bilan amalga oshirish talab etiladi.

Bank sektori uchun xos bo'lgan tizimli risk darajasini pasaytirishga karatilgan makroprudensial siyosatni samarali amalga oshirishda tartibga solish va soliqqa tortishni muvofiqlashtirish lozim.

Fikrimizcha quyidagi takliflarni keltirish maqsadga muvofiq:

- banklarning iqtisodiy faoliyatiga soliqlarning, asosan foyda solig'ining xususiyatlaridan kelib chiqib uning ta'sirini mezonlar asosida alohida o'rganish;
- moliyaviy natijalarni aniq ko'rsatkichlarini shakllantirish uchun murakkab bo'lgan foyda solig'ini aniq hisoblanishini amalga oshirish;
- banklar to'laydigan jami soliqlar yig'indisiga nisbatan foyda solig'ining ulushi yuqori ekanligini hisobga olib, foyda solig'i bo'yicha o'zgarishlar banklarning iqtisodiy faoliyatiga sezilarli ta'sir etishini inobatga olish lozim.

ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining PF-5992-sonli "2020-2025 yillarga mo'ljallangan O'zbekiston Respublikasining bank tizimini isloh qilish strategiyasi to'g'risida"gi Farmoni
2. S.Qudratov.,M.Nazarova. Tijorat banklarida korporativ boshqaruv.Toshkent. TDIU. 2019 y
3. A.A. Azlarova, M.M. Abduraxmanova "Bank marketingi va menejmenti" Toshkent – Iqtisodiyot – 2019 199
4. Yuldasheva G. Tijorat banklarida korporativ boshqaruvni rivojlantirish istiqbollari // Moliya va bank ishi. № 4, 2020. – 34-41 b.
5. Johnstone, B., & Quiggin, J. (2014). The implications of the financialization of the economy for tax policy. Australian Economic Review.
6. Toshmatov Sh.A. Korxonalarni rivojlantirishda soliqlarning roli. T: "Fan va texnologiya"-2008, 46-bet.
7. Yermoshina T.V., Uvarova I.A. Стимулирование инвестиционной деятельности коммерческих банков через систему налогообложения // Kontentus. 2013 y. -No4. -19-24 b.
8. Abdullayev A. Soliq imtiyozlarining banklar resurs bazasini oshirishdagi ahamiyati // Bozor, pul va kredit. –Toshkent, 2022. -No 9. –48 b.
9. <http://www.lex.uz> – O'zbekiston Respublikasi qonunlari bazasi sayti
10. <https://www.imv.uz> – Iqtisodiyot va moliya vazirligi sayti
11. <http://www.soliq.uz> – O'zbekiston Respublikasi Davlat soliq qo'mitasi sayti
12. <http://www.stat.uz> – O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi sayti